

ORHUN YAZISININ YENİ ÜÇ ANITI HAKKINDA*

Lubsandorjiyn BOLD

Orta Asya'nın Türk ve Moğol anıtlarının dünya medeniyet tarihine önemli bir katkısı olmuştur. Bu katkı, eski Türk ve Uygur kabilelerinin kullandığı değişmez sistemli, sağlam yazı ve bu yazıyla yazılmış anıtlardır. Bu yazı ilmî çalışmalarda S. E. Malov tarafından (1951) "Eski Türkçe'nin yazısı" A. N. Kononov tarafından (1980) "Eski Türkçe'nin runik yazısı", başkaları tarafından "Orhon-Yenisey yazısı" olarak geçmektedir. Ancak bu adlardan hiçbiri güzel bir seçim değildir. Bize göre buna anıtların bulunduğu yere göre "Orhun-Tuul Yazısı" ya da "Orhun Yazısı" (kısa ad) ve bu yazıyla yazılmış anıtlara da "Orhun Yazısı Anıtı" denmelidir.

"Orhun Yazısı Anıtı", geçen yüzyılın sonunda bulundu, Avrupalı gezgin bilim adamları tarafından ilmî olarak okundu. Şunu belirtmek gerekir ki, bu Orta Asya'nın engin topraklarında bulunan "Orhun Yazısı Anıtları"na ana araştırma konuları yapan Doğu-bilimcilerin ve bu tarihî anıtların ana yurdunda yaşayan bizim bilim adamlarımızın ilgisini çekmiştir. Eğer bu sektörü geliştirecek, Altay çalışmalarına, hatta Moğol ve Doğu araştırmalarına da şüphe götürmez bir sonuç getirecektir. Bu yüzden, Moğol bilim adamları zaten bilimle çevrelenmiş Orhun Yazısı Anıtlarını aramaktadırlar. Biz burada aşağıda bunlardan üçünü sunuyoruz.

ORJUK KAYASI'NIN YAZISI

1984 yazında, Khubsgul'a yapılan tarih ve kültür seferine katıldım. Orada mahallî müzenin bir yetkilisi olan S. Banzragch'la tanıştım. Bizim Orhun Yazısı Anıtları araştırma projemizden haberdardı ve şöyle dedi: "Bizim bölgemizde Rinchelkhumbe som'daki "Tengis Gol"de yazılı bir kaya olduğu söylentisi var. Ben orada hiç bulunmadım ancak bu yazılı kayaya yaz mevsiminde ulaşmanın çok zor olduğu söyleniyor. Ancak oraya kışın, nehir donduğunda gidebilirsin." S. Banzragch'ın verdiği bilgi doğruysa, bilimle çevrelenmemiş yeni bir yazı olmalı demiş ve o zaman çok heyecanlanmıştık. Ama, iki yıl sonra o yazıyı araştırma şansını buldum. Bu yazılı kaya, "Toshdog" dağının alt tarafındaki "Shishged" nehrine dökülen "Kharanga oi" nehrinin yukarı çıkışında bulunan "Kheeriin Boom" beşiğinin üst tarafındaki Rinchenlkhumbe som'un ikinci tugayı topraklarının Khubsgul bölgesindeki merkez

* Bu bildiri "About three new monuments of Orkhon Script" başlıklı İngilizcesinden Türkçeye Abdullah Şen tarafından tercüme edilmiştir.

Tsagaan Nuur soum'un kuzey-batı tarafından 70-75 km uzakta bulunuyordu. Bu bölgenin Tsaatan ve Darhad halkları buna "Orjuk had" diyorlar. Bir peri masalı vardır: Uzun zaman önce bu topraklarda yaşayan genç bir adam bir at sürüsü çalmış ve onları bu kayanın yanına getirmiş. At eti yapmış ve yemiş. Bundan sonra kayanın üzerine kan ile yazmış. Böylece halkın ismi o kayanın yani gencin adıyla anılmış. Bu kelimenin Tsaatan dilinde "küçük, minik" anlamına gelen "orjuk" kelimesiyle bir bağlantısı vardır. Öyle görülüyor ki bu taş "Alag had", "Doog Toshdog", "Kheeriin boom" ve benzeri diğer taşlardan daha küçüktür ve adına uymaktadır.

Bu kayanın yüksekliği 7.5 metre (nehir seviyesinden yukarı), eni 3 metre ve kalınlığı da 2 metredir. Kaya nehrin kıyısından 4 metre ötededir ve 80 derece akış yönünün tersine yatmıştır. Yazı kayanın merkezinde iki kısım hâlinde 4 satır olarak yazılıdır. Keskin uçlu cisimlerle yazılmasına rağmen, Kül Tigin ve Tonyukuk anıtlarında olduğu gibi kazılmamıştır. Bundan dolayı harfin derinliği hakkında bir şey söylemek imkânsızdır.

Transkripsiyonu

- A. 1. oplayu erdim ergü kaça ...
- A. 2. alp üçe inançun kerüglük
- B. 1. lu yıl türk boyla tarkan kü ...

Tercümesi

- A. 1. (Onları) kovdum, sakinler kaçıp gittiler...
- A. 2. Yüksek sadık korumalı kahraman
- B. 1. Ejder yılında Türk Boyla Tarkanının zaferi

Bu anıt üzerinde yazılı olayların konusu ve ülkemizin kuzey sınırındaki konumuyla bilim adamları ve araştırmacıların ilgisini çekebilir.

ÖVÖRHANGAY TÜRKÇE YAZILARI

Mahallî araştırma müzesinin eski müdürü Namhaydoj, Övörhangay bölgesinin Arhangay kasabası mahallî araştırma müzesinde yeni korumaya alınan küçük Türkçe yazıyı buldu ve ben 1979'da bu yazıyı görerek kopyasını aldım. Bundan sonra bu anıta bakmak için birçok şansım oldu. Bu anıtın eni 38 cm, ortalama harf yüksekliği de 6.5 cm'dir ve iki damga ve dokuz harf içerir. Ülkemizde bulunan diğer küçük anıtlarla karşılaştırıldığında, bu anıtın keline özgü bir karakteri vardır. Çünkü, eski Türk yazısı her zaman sağdan sola doğru yazılır ve yine bu kurala uygun olarak okunur, ancak bu anıt soldan sağa doğru yazılmıştır. Bu sebeple, diğer taraftan okuduk, böylece daha doğru oldu. Bu yazının harflerini transkripsiyonla gösterirsek "bekibe biticlim" olacaktır, ve Moğolca "bek (...) - dee (...) biçsen bi", yani "(onu) begime (kralıma) yazdım."

Bu yazıdaki “bekibe” kelimesiyle ilgilendik. Diğer Türk yazılarında tekrar tekrar görülen “bekibe”nin “bek”i, “kral, lider, efendi” anlamına gelmektedir. Bu yazının yazarı dikkatsiz bir hata yaptı ve “beg” yerine “bek” yazdı ancak böyle değildir. Çünkü bu kelime ya Moğolca ya da Türkçedir. Bu kelime başlıca anıtlarda geçer, meselâ Moğolların Gizli Tarihinde ve bazen de çağdaş Türk lehçelerinde “g” ve “k” ünsüzlerinin değiştiği görülür. Bu yüzden, diğer edebî anıtlarda “bek”, “beg” olarak yazılmıştır. Ayrıca, birinci teklik şahsın bu yazıda “be” olarak gösterilen iyelik şeklinden teklik şahıs eki “m”nin iyelik şeklinin “bi” zamirinden geldiği açıktır. Eski ve çağdaş Türk lehçelerinde “men”in, “ben” şekli de vardır. Bunun sebebi, belki de o zaman onun iyelik olduğunu düşünmüştür, eğer bu birinci şahıs “ben” kelimesinden geliyorsa, ve onu bek-i-b-(e) şeklinde yazmıştır. Eğer bizim açıklamamızın bir hatası yoksa bu, bu anıtın Kül Tigin ve Tonyukuk anıtlarının dilinden farklı bir lehçede yazılmasındandır.

Övörhangay Türkçe Yazıları

Gurvan Mandal'ın Türkçe Yazısı

GURVAN MANDAL'IN TÜRKÇE YAZISI

Bu yazı, Bayankhongor bölgesinin Buustagaan som'unda bulunan “Gurvan mandal”da 1987’de bulunmuştur. İki Türkçe yazı vardır. Biz bunlara geleneksel olarak “A” ve “B” dedik. A yazısı, Dund Mandal’ın güney-batısına yerleştirilmiş öne eğik kayanın orta tarafında üç satır olarak yazılmıştır. B yazısı, Adag Mandal’ın güney-batı tarafına yatmış ve gözden kaçmayan çevreleyici küçük bir kayanın üst kısmına üç satır olarak yazılmıştır. Satırların uzunluğu 40 cm’dir. Harflerin

yüksekliği de 3 cm'dir. Bu yazının harflerini diğer Türk yazılarıyla karşılaştırdık ve şöyle okuduk.

Transkripsiyonu

A. 1. ata biz ...	B. 1. ... atım dr ...
A. 2.... akız ...	B. 2.... utumlıg türk igiltke
A. 3. ... er atım Ulungçıg (Olungçık)	B. 3. ...eniçıg Akız kırgız ilinte

Tercümesi

A. 1. ...Baba biz...	B. 1. ...benim adım dr
A. 2. ...Akhis...	B. 2. ..enichic Akhis kirkish devletinde.
A. 3. ...adam benim adım Ulunchic	B. 3. ...Ulumlic Türk halkına...

İlk kısım, bu yazının A'sı Ulunchic'i ölümsüzleştirmek isteyen biri tarafından yazılmıştır ancak, ikincinin konusu açık değildir. Bu yazılar birbirleriyle aynı değildir. Konum ve konu bakımından farklı gözükmektedirler.

Eski Orhun yazılı anıtları araştırmalıyız. Yerli ve yabancı organizasyonlar ve bilime gerçek emeği geçen kimselerin himayesinde daha aktif olarak bunu sürdürmeliyiz. Bu, Orhun yazılı anıtların araştırma taraflarının temel konusu olduğuna delildir.